

Coperta I: În prim plan portretul lui Alexandru Hâjdeu. În spate: coperta *Gramaticii Teologhicești* a lui Amfilohie Hotiniul (1795, Iași) și portretul episcopului Gavril Bănulescu.

Coperta IV: Portretul scriitorului Constantin Stamati cu semnătura sa. În josul copertei: conacul său reconstruit.

Clapa I: Portretul fotografic al autorului cărții: Petre V. Haneș.

Clapa IV: Coperta ediției a II-a a lucrării *Scriitorii basarabeni*, București, 1936, luată ca text de bază.

Editura Saeculum I.O.

ISBN:

978-973-642-457-1

978-973-642-459-5

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii Saeculum I.O.

Petre V. Haneș

SCRIITORII BASARABENI

(1790–1850)

Vol. I

Editura Saeculum I.O.
București – 2020

CUPRINSUL

<i>Petre V.Haneş: O sinteză a speranței (I. Oprișan)</i>	5
<i>Notă asupra ediției (I. Oprișan)</i>	15
Prefața ediției I	17
Prefața ediției a II-a	18

I. EPOCA 1790-1850

Cap. I. — Răpirea Basarabiei. Războiul ruso-turc de la 1806. — Lupta diplomatică. — Chestiunea Basarabiei și războaiele lui Napoleon. — Tratatul de la București din 16/28 mai 1812. — Zilele nenoricitii. — După răpire. — Note	21
Cap. II. — Legăturile dintre Basarabia și celelalte ținuturi românești după 1812. Gândurile Rusiei țariste. — În vremea revoluției de la 1821. — În vremea tratatului de la Paris. Înapoierea către Moldova a unei părți din Basarabia. — Rolul mănăstirilor, al bisericilor și al curților boierești. — Atitudinea oficială a bisericii. — Legătura prin reviste. — Rolul ciobanilor ardeleni. — Note	41
Cap. III. — Literatura românească la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Scopul introducerii de până acum. — Sfârșitul veacului al XVIII-lea. — Legătura cu Apusul. — Clerici autori de opere profane. — Școli cu dascăli români. — Gradul de cultură în Moldova la sfârșitul veacului al XVIII-lea. — Iacov al II-lea Stamati. — Note	59

- Cap. IV. — Amfilohie Hotiniul.** Cum a fost cunoscut. — Viața lui. — Scrierile. — „Gramatica Teologicească“. — „Geografia“. — Geografia este o adaptare, nu o traducere. — „Aritmetica“. — Aritmetica o adaptare din italienește. — Din cuprinsul aritmeticii. — O istorie universală. — Limba. — Note. — Caracterizarea scriitorului. 69
- Cap. V. — Epoca lui Gavriil Bănulescu.** I. — Gavriil Bănulescu. — Cum a fost cunoscut. — Numele. — Familia și studiile. — Profesor, călugăr, predicator. — Suind treptele ierarhice. — G. B. În Basarabia. — Un loc de odihnă al mitropolitului. — Firea lui G. B. — G. B. Scriitor. — „Carte de rugăciuni“. — „Orânduiala“. — „Liturghia“. — „Catehismul“. — „Molevnicul“. — Devotamentul lui C. B. Către ruși. — Limba. II. — Epoca lui Gavriil Bănulescu. — Gramatica rusească și românească de la 1819 101
- Cap. VI. — Gramaticul Ștefan Mărgeallă.** Din viața lui. — Gramatica lui Mărgeallă. — Cunoștea autorul gramaticile românești dinaintea lui? — Însemnăta-tea literară a lui Mărgeallă. — Note 154
- Cap. VII. — Al. Petriceicu-Hăjdeu.** Cum a fost cunoscut. — Familia. — Tadeu P. Hăjdeu. — Viața și studiile lui Al. P. H. — Scrierile. — I. Scrieri pierdute. — II. Scrieri păstrate în manuscris. — III. Scrieri tipărite în rusește. — IV. Scrieri rusești tipărite numai în traducere românească. — Naționalismul lui Al. P. H. — Interesul pentru literatura populară. — Note. — Caracterizare 168

- Cap. VIII. — C. Stamati.** Popularitatea lui. — „Lebăda Basarabiei“. — Pricina popularității. — Viața. — Firea. — Literatura vremii. — Poeziile erotice. — Traduceri din franțuzește. — Traduceri din rusește. — Stamati fabulist. — „Păgânul și fiicele sale“. — Poezia istorică a lui C. St. — O epopée a începuturilor Moldovei. — Satirele lui Stamati. — Caracterizare 197
- Cap. IX. — Încheiere** 251

Prefața ediției I-a

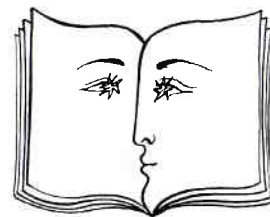
Cea dintâi rază de mângâiere, în vremile grozave ale războiului din urmă, ne-a venit din Basarabia. Neamul nostru, primejduit în ființa sa chiar, privea peste Prut, unde se trezise o veche și temeinică așezare românească. Ne-a fost dat câtorva învățători și profesori din Ardeal, Bucovina și România veche să fim față la acel înălțător luminat de ziuă, să fim chemați și la munca cea nouă și la bucuria cea îndreptățită. Am predat și abecedarul, și scrierea, și citirea, și cursuri mai înalte. Basarabenii de toate treptele sorbeau cu lăcomie orice învățătură care-i apropia mai mult de frații lor.

S-a ajuns astfel și la întemeierea unei Universități Populare, în care mi s-a făcut cinstea să fiu chemat pentru un curs de Istoria literaturii românești. Nu cred să uit vreodată plăcerea cu care pregăteam acele lecțiuni, când la fiecare din ele băgam de seamă că interesul basarabenilor crește și că se risipește îndoiala ce o aveau despre existența unei culturi românești deosebite. Le-am arătat și pe scriitorii români de origine basarabească, dar mai pe larg le-am vorbit despre moldoveni, munteni și ardeleni.

Și când a venit ziua despărțirii, m-am legat față de propriul meu cuget să duc mai departe la București munca începută la Chișinău și să vorbesc românilor de aici despre scriitorii basarabeni, după cum vorbisem acolo despre cei moldoveni, munteni și ardeleni. Bunăvoința cu care am fost întâmpinat de foștii mei profesori de la Facultatea de litere mi-a adus un nou îndemn. Astfel am putut începe anul trecut cursul liber despre scriitorii basarabeni, pe care-l urmez și acum.

Tipărirea se datorește sprijinului dat de directoratul învățământului din Basarabia, care a oprit dinainte 1000 de exemplare. Sunt dator mulțumiri pentru aceasta d[omni]lor Șt. Ciobanu și N. Popovschi din Chișinău.

PETRE V. HANEȘ
20 februarie 1920.

I**EPOCA 1790–1850**

Capitolul I**RĂPIREA BASARABIEI****Războiul ruso-turc de la 1806**

Dacă Moldova a pierdut la 1812 jumătate din întinderea sa, pricina stă în ținta urmărită de Rusia, de la Petru cel Mare încoace, de a ajunge la Constantinopol. Moldova a plătit cu pierderea pământului și a fiilor ei semeția țărilor ruși. Și dacă în războaiele dinainte de 1806, ținta cea dintâi ce se urmărea, în vederea țintei celei mai de seamă, nu era stăpânirea Principatelor, la 1806 ea a fost vădită. Războiul s-a pornit anume ca rușii să-și mute hotarul de Apus-Miazăzi la Dunăre. Dovada o scoatem din actele vremii, cum vom vedea, dar și din câteva fapte administrative săvârșite de ei încă înainte de sfârșitul războiului și de încheierea păcii. Pacea s-a încheiat la 1812, atunci au luat ei în stăpânire Basarabia; și totuși numesc înainte de aceasta un episcop al Bugeacului și colonizează Bugeacul cu bulgari din Turcia.

Războiul a fost norocos pentru ruși. Sub comanda lui Cutuzov, ei înconjură pe turci la Petroșani, lângă Giurgiu [sic!], în așa fel, că vizirul Ahmed, comandantul turcesc, abia scapă la Rusciuc (2 octombrie 1811). La începutul lui noiembrie se și încep discuțiunile de pace la Giurgiu.

Lupta diplomatică Discuțiunile erau secrete. Românii, interesați cei dintâi să știe ce se va întâmpla cu ei, fiindcă de soarta lor era vorba, trebuiau să se mulțumească numai cu zvonuri. Se auzise întâi că rușii vor lua Basarabia, adică Bugeacul, partea de Miazăzi a Basarabiei de astăzi și care, fiindcă fusese multă vreme în stăpânirea Basarabilor Țării Românești, purta numele lor. După aceea s-a auzit că e vorba să se lase rușilor Moldova până la Siret, iar mai târziu că e vorba

de toată partea dintre Prut și Nistru, împreună cu Brăila, ba chiar că războiul nu va aduce nicio schimbare teritorială.

Deși învinseseră, rușii nu puteau obține cât ar fi voit, din cauza stării generale europene. Războaiele neîntrerupte ale lui Napoleon, schimbarea atât de deasă a politicii lui față de Austria, Rusia și Turcia, dădeau loc la stări cu totul nesigure. De aceea lupta diplomatică era mai prețuită decât cea cu armele și turcii nădăjduiau mult în foloasele ei și nu cedau cererilor rusești.

Discuțiunile se mut[ară]* la București, Cutuzov sosește acolo la 14 decembrie și e primit cu mare alai. A doua zi sosesc și delegații turci. Sultanul scrie el însuși țarului, cerând ca din partea dintre Prut și Nistru să-i rămâie Ismailul, Chilia, – locuri întărite – și Gurile Dunării. Țarul nu admite cererea și scrie lui Cutuzov să înceapă iarăși luptele. Nădejdea turcilor rămâne toată la Napoleon.

Chestiunea Basarabiei și războaiele lui Napoleon

Napoleon se slujea de Principatele Române, ca să țină mereu în dușmănie Austria cu Rusia, fiindcă despre dușmănia ruso-turcă era asigurat. Știind că Austria nu vedea cu ochi buni trecerea Principatelor în stăpânirea Rusiei, ori de câte ori voia să lovească în interesele ei, aproba intențiunile Rusiei; și era în contra lor ori de câte ori voia să aibă Austria de partea sa. La Tilsit (1807) pune Rusiei condițiunea să-și retragă armatele din Principate. Dacă această condițiune s-ar fi executat, poate că Moldova n-ar fi pierdut Basarabia. În vremea aceasta, Austria se pregătește pentru alte atacuri contra lui Napoleon și atunci el, în întrevvedere de la Erfurth (1808) cu țarul Alexandru I-ii, primește să nu se mai amestece în chestiunea Principatelor. Aflăm acestea dintr-o scrisoare a sa din 25 februarie 1811 către Ministrul său de Externe: „Franța hotărâse prin tratatul de la Tilsit întoarcerea Moldovei și a Țării Românești la Poartă. Apoi la Erfurth,

* În text: „se mută“ (n. ed.).

Împăratul Rusiei obținu ca Franța să se lase de această hotărâre și să nu se mai amestece în chestiune; Franța făcu așa din ură către Austria care se gătea atunci de război, nimic nefiind mai împotriva intereselor monarhiei austriace decât ocuparea acestor ținuturi de Rusia. Astăzi Franța nu vede cu ochi buni un adaos atât de mare de pământ la împărăția rusească, cu atât mai mult, cu cât hotărârile ucuzului din urmă vor opri intrarea în Moldova și în Țara Românească a mătășăriilor și mărfurilor franceze. Dar putem nădăjdui ca Poarta să poată apăra încă și anul care vine acele două ținuturi contra Rusiei?“

Chestiunea a făcut și obiectul corespondenței dintre Napoleon I-ii și țarul Alexandru I-ii, în preziua războiului dintre ei. Napoleon aduce aminte adversarului său că în chestiunea Principatelor i-a dat tot sprijinul; că, deși la Tilsit îi ceruse să-și retragă armatele din Principate, totuși nu l-a silit s-o facă, ci l-a lăsat să alipească aceste ținuturi la Rusia. În scrisoarea de la 28 februarie 1811, Napoleon scrie: „Majestatea voastră a uitat binele pe care l-a tras din alianță; și totuși să-și aducă aminte ce s-a petrecut după Tilsit. După tratatul de la Tilsit, ea trebuia să dea înapoi Turciei Moldova și Țara-Românească; totuși, în loc să dea înapoi acele ținuturi, Majestatea voastră le-a unit cu imperiul ei... Totuși, în loc să țin la îndeplinirea tratatului de la Tilsit, eu am recunoscut alipirea acestor frumoase și bogate ținuturi în chipul cel mai fără interes și numai din prietenie față de Majestatea Voastră“.

Țarul, răspunzând lui Napoleon, zice că el a vrut să-și ia armatele din Principate și retragerea chiar începuse, dar turcii intrând ei în Principate, el a dat din nou poruncă armatelor rusești să înainteze: „Socotesc că pot să spun cu dreptate că Rusia s-a ținut mai de aproape de tratatul de la Tilsit decât Franța și că ceea ce Majestatea Voastră spune despre Moldova și Țara Românească nu se poate niciodată imputa Rusiei ca o călcare a încheieturilor aceluși tratat, căci el hotărâște că Principatele vor rămânea nestăpânite de armatele Puterilor în luptă în vremea armistițiului. (Se făcuse la Slobozia un armistițiu între ruși și turci, hotărându-se retragerea armatelor și

turcești și rusești deodată). Armata mea făcuse patru marșuri înapoi și numai când turcii au înaintat, au ars Galații și au ajuns la Focșani, numai atunci armata mea s-a întors din drum. După aceasta, înțelegerea de la Erfurth îmi asigură stăpânirea Moldovei și a Țării Românești; prin urmare mă găsesc cu totul în regulă“.

Dintr-o altă scrisoare a lui Napoleon, aflăm adevăratul motiv al bunei lui purtări față de Țarul Rusiei: ca să lovească în Austria. Ori de câte ori venea vorba de Principate, îndată căuta să afle cum privește Austria chestiunea. Scrisoarea aceasta a lui Napoleon e adresată Ministrului Francez la Constantinopol: „Domnule ambasador, aștept în fiecare clipă răspunsul la scrisoarea prin care vă însărcinam să pipăiți gândurile Austriei în privința stăpânirii de către ruși a Țării Românești și a Moldovei. Alipirea acestor ținuturi la împărăția rusească este fără îndoială o nenorocire pentru Austria; ea aduce multe neajunsuri și Franței. Tratatul de la Tilsit hotărâse golirea acestor provincii de armatele rusești. Dușmănia care desp[arte acum]* Franța și Austria ne-a silit să nu mai cerem îndeplinirea acestei condițiuni“.

Între Rusia și Franța se dezbăteau atunci și alte interese mult mai de seamă pentru Franța, decât cele legate de Principatele noastre. Și nici în Răsărit nu era chestiunea noastră cea mai importantă. În războiul din 1806–1812, armatele rusești ajunseseră până la Belgrad. Aceasta speriasse pe Napoleon mai mult decât ocuparea Principatelor și mai întâi voia să izbutească a scoate de acolo pe ruși. Pentru aceasta ar fi renunțat să mai ceară și plecarea rușilor din Principate. Rușii ar fi putut așeza în Belgrad un principe sârb ori grec, ceea ce ar fi deșteptat popoarele ortodoxe din împărăția turcească și ar fi ridicat noi greutăți în Orient pentru turci și noi foloase pentru ruși. Napoleon fusese nevoit să hotărască malul stâng al Dunării ca marginea până unde să se poată întinde rușii, adică tocmai ținta acestora la începutul războiului. O spusese lămurit într-o scrisoare din 5

* În text: „despărtea atunci“ (*n. ed.*).

aprilie 1911. „Nu vom porni război (contra Rusiei) decât când ar vrea altceva decât țărmlul stâng al Dunării“ și „Dacă Rusia ar ajunge să facă pace cu Turcia și să păstreze Moldova și Țara Românească, ea n-ar trebui să păstreze nimic pe țărmlul drept“. Nădăjduia însă ca chiar rușii să renunțe la pretențiile lor, dacă luptele cu turcii ar continua. Vedem aceasta dintr-o scrisoare a ministrului de externe francez către ambasadorul francez la Petrograd. I se comunică acestuia și pe această cale părerea de mai sus a Împăratului, cu condițiunea s-o tăinuască, tocmai în vederea unei schimbări a stării lucrurilor: „În ce privește Moldova și Țara-Românească, se poate spune că Rusia va lua din partea Franței aceste două provincii. Acum politica Împăratului este ca să nu se amestece în chestiune; dar nu trebuie să faceți declarație, căci dacă treburile vor merge mereu înrăindu-se între cele două puteri, s-ar putea ca Rusia să nu mai păstreze aceste două țări“ (Scrisoare din 5 aprilie 1811).

Se vede însă că perspectiva unui război cu Rusia se desena din ce în ce mai limpede și Napoleon cere la 27 aprilie 1811 de la turci trimiterea unui sol extraordinar, cu puteri de a încheia un tratat de alianță în numele Porții, atunci când ar crede împăratul francez de cuviință. Acesta oferea condiții bune: „Tratatul ce se va iscăli ar fi spre folosul Sultanului. Franța ar chezași Porții Moldova și Țara-Românească și, dacă am câștiga, de ceea ce nu trebuie să ne îndoim, cele două armate s-ar întovărăși ca să dea din nou Porții Crimeia“, zice Napoleon către ministrul Franței la Constantinopol. Puteau oare turcii să pună temei pe aceasta și să rupă tratativele cu rușii? Dacă Napoleon schimba din nou politica lui și turcii rămâneau singuri în fața rușilor? Pierdeau atunci și mai mult decât Basarabia.

Pe de altă parte, rușii se apropiau de războiul cu Napoleon și trebuiau să sfârșească războiul cu turcii. Ultimatum-ul lor avea să pornească la 24 martie 1812. De aceea înainte de această dată declară turcilor că se mulțumesc numai cu partea dintre Prut și Nistru fără gurile Dunării. În același timp se anunță sosirea unui împuternicit anume al lui Napoleon,

Coperta I: Bogdan Petriceicu Hasdeu – portret de tinerețe (din anii '60 ai secolului al XIX-lea), pe când se mutase deja la București.

Coperta IV: Imagini ale câtorva dintre cei mai importanți scriitori basarabeni: Alecu Russo, C. Stamatî-Ciurea, Victor Crășescu, Leon Donici, Al. Mateevici (desen de Marcel Iancu) și Constantin Stere.

Clapa I: Petre V. Haneș (portret foto).

Clapa IV: Singura ediție a vol. II din *Scriitorii basarabeni*, apărută la București, în 1942.

Editura Saeculum I.O.

978-973-642-457-1

978-973-642-460-1

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii Saeculum I.O.

Petre V. Haneș

SCRIITORII BASARABENI

(1850–1940)

Vol. II

Editura Saeculum I.O.
București – 2020

Capitolul XIX

ÎNCHEIERE

Privind înapoi la cei 90 de ani de literatură românească basarabească, înfățișată în volumul de față, nu se poate să nu fim cuprinși de admirație întâi pentru bogăția ei: bogăție de material, de preocupări nobile și de avânt.

Ea mai trezește și un interes special: este rezultanta întâlnirii înăuntrul său a curentelor literare rusești și românești. La unii scriitori balanța se înclină spre noi, la alții spre ruși.

N-am putea spune că scriitorii basarabeni care s-au dezvoltat dincoace de Prut constituie, din acest punct de vedere, grup aparte față de cei care s-au dezvoltat dincolo de Prut. Grup aparte formează într-adevăr, dar din alt punct de vedere: al valorii. Sunt mai valoroși scriitorii basarabeni care au trăit și au lucrat dincoace de Prut, decât ceilalți, fiindcă au lucrat într-un mediu potrivit, într-un mediu de libertate intelectuală.

Cei de dincolo de Prut s-au adaptat greu mediului rusesc și nu s-au putut înălța. Cu atât mai mare meritul, când câte unii au putut înfrânge atmosfera neprielnică, cazul, de pildă, al lui Mateevici și Leon Donici.

Mai constatăm că majoritatea scriitorilor români basarabeni dintre 1850 și 1940 au accentuat în mare grad în literatura noastră preocupările sociale și inspirația socială.

CUPRINSUL

<i>Prefață</i>	5
<i>Introducere</i>	7

I. – EPOCA 1850–1905	9
----------------------	---

Cap. I. — Atmosfera epocii 1850–1905 (pag. 5); <i>Teodor Vârnav</i> (pag. 5); <i>I. Hâncu</i> (pag. 7); Împrejurări favorabile și nefavorabile (pag. 9); Limba românească în biserică (pag. 15); Limba românească în școli (pag. 16); <i>I. Doncev</i> (pag. 17–18); Tipografia Eparhială (pag. 18); Ziare (pag. 19); Contrabandă Culturală (pag. 19)	11
--	----

Cap. II. — I. Sârbu	25
----------------------------------	----

Cap. III. — Al. Donici. Legăturile cu M. Kogălniceanu și Al. Odobescu (pag. 26); Cum a fost cunoscut (pag. 28); Viața (pag. 33); Traducerile lui din fabuliștii ruși, valoarea lor (pag. 34)	29
---	----

Cap. IV. — Al. Russo. Nepăsare și discreție (pag. 36); Cum a fost cunoscut (pag. 38); De ce V. Alecsandri n-a putut impune pe R.? (pag. 46); <i>Viața, Familia</i> (pag. 61); Iancu Rusu (pag. 63); Nașterea și copilăria (pag. 64); Prăpădul holerei din 1831 (pag. 66); În Elveția (pag. 66); La Viena (pag. 69); Întoarcerea în țară (pag. 70); Ce limbi știa? (pag. 71); Din nou la țară (pag. 72); Ruptura cu tată-său (pag. 73); Judecător la Piatra (pag. 73); La Mănăstire (pag. 75); La 1848 în Moldova, Ardeal, Banat, Bucovina, Viena și Paris (pag. 79); Advocat (pag. 82); Arendaș și proprietar de moșii (pag. 82); Moartea (pag. 84); Cărțile lui (pag. 84); Elementul străin în cultura lui (pag. 85); Elementul național (pag. 91); Cărțile vechi (pag. 91); Cronicarii (pag. 92); Democratismul (pag. 94); Numele lui de familie (pag. 94); <i>Scrierile</i> : Publicate în timpul vieții (pag. 95); Postume (pag. 97); Scrieri pierdute (pag. 98); R. critic (pag. 98); Două atitudini critice (pag. 102); Atențiunea lui la limba operelor (pag. 105); Critic și social (pag. 107); Autohtonismul (pag. 110); Patriotismul (pag. 112); Polemist,	
---	--

- humorul lui (pag. 114); R. și literatura populară (pag. 115); Contribuția lui la colecția de poezii populare a lui V. Alecsandri (pag. 119) 38
- Cap. V. — Bogdan Petriceicu-Hasdeu.** Cum a fost cunoscut (pag. 123); *Viața*. Familia (pag. 128); Copilăria (pag. 130); Studiile (pag. 131); Cultura lui în tinerețe (pag. 133); Patriotismul din tinerețe (pag. 135); Judecător la Caiul (pag. 136); La Iași: bibliotecar, profesor (pag. 137); La București: deputat, directorul Arhivelor, profesor universitar, membru al Academiei (pag. 138); Rusofil, rusificat, rus! (pag. 139); Poliglot (pag. 141); Călătorii în Basarabia, Transilvania și în străinătate (pag. 141); Moartea și înmormântarea (pag. 142); Firea (pag. 142); Societatea și revista Românisul din 1870 (pag. 143). *Scrierile: Încercări rusești*: cântec popular moldovenesc. Scurtă poezie fără titlu. Ala. Ștefan cel Mare. Moldova. Sunt dac. Sunt român. Poezioară. Gândire. Arbore. Domnița Roxana (pag. 150–151); Domnița Voichița. Jurnalul intim. Sf. Gheorghe în Moldo-Vlahia. Introducere la N. Milescu (pag. 152–154); *Scrierile românești* (pag. 154); I. *Istorice*. Arhiva istorică. Ion Vodă cel Cumplit. Istoria critică. II. *Filologice*: Cuvinte din Bătrâni. Etymologicum. III. *Literare*: Mișcarea literelor în Eși (Iași), Duduca Mămuca sau Micuța Ursita. Piese de teatru: (Răposatul postelnic, Domnița Rusanda, Orthonerozia sau Trei Crai de la răsărit, Răzvan și Vidra); Poezii: Sarcasm și Ideal, O nevastă româncă. IV. *Filosofice*: Sic Cogito. V. *Oratorice*. VI. *Articole*. *Analiza activității istorice*: Ion Vodă cel Cumplit: Cuprinsul (pag. 159); Modelul (pag. 161); Măgulirea orgoliului național (pag. 162); Măgulirea maselor populare (pag. 164); Actualitatea operei în 1865 (pag. 164); Nota personală (pag. 167); Frumusețea cărții (pag. 167). *Istoria Critică* (pag. 171); *Analiza activității filologice*: Cuvinte din Bătrâni. Cuprinsul: Vol. I, partea I, Acte și fragmente (pag. 178); partea II: Glose (pag. 181); partea III: Cronica lui Moxa (pag. 181); vol. II: Cărțile poporane; partea I: texte mähăcene (pag. 181); partea II: texte bogomilice (pag. 186); partea III: Specimen de gramatică

- comparativă istorică (pag. 192); vol. III: Principii de lingvistică (pag. 192); vol. III: Principii de lingvistică (pag. 192); Elementul literar din „Cuvinte” (pag. 193); *Magnum Etymologicum* (pag. 196); Elementul literar (pag. 197); *Reflexul activității istorice și filologice a lui H. în cultura românească* (p. 197); *Analiza activității literare a lui B. P. H.*: Mișcarea Literelor în Iași (pag. 198); Filosofia portretului lui Tepeș (pag. 199); Micuța (pag. 199); Răsunetul nuvelei (pag. 200); Merita acest răsunet? (pag. 201); Ursita (pag. 202); Cuprinsul (pag. 202); Este fragment de roman? (pag. 205); Elemente de succes (pag. 206); Răzvan și Vidra: Cuprinsul (pag. 206); Acțiunea piesei (pag. 209); Conflictul dramatic (pag. 210); Deznodământul (pag. 211); Persoanele (pag. 211); Proceduri (pag. 214); Tendințe (pag. 218); Culoarea locală (pag. 223); Elementul poetic formal (pag. 223); Condițiile unei drame istorice după B. P. H. (pag. 224); Conferințe: Noi în 1892 (pag. 225); Noi și voi (pag. 226); Papa de la Neva (pag. 226); Elementul literar în „Sic Cogito” (pag. 227); B. P. Hasdeu, folklorist (pag. 228) 113
- Cap. VI. — Gh. Gore** 218
- Cap. VII. — Trei poeți mărunți în epoca 1850–1905: Gh. Păun, Alexis Nacco și Matei Donici** 222
Dimitrie Donea (pag. 225).
- Cap. VIII. — Victor Crășescu.** *Viața* (pag. 250). *Schița și Nuvele*: Cuprinsul (pag. 251); Valoarea bucăților (pag. 254); *Romanul „Ovreiul”*: Cuprinsul (pag. 256); Lipsa de tendință (pag. 260); Atmosfera (pag. 260); Acțiunea (pag. 261); Personajele (pag. 263); Proceduri (pag. 265); Stil, limbă (pag. 265); Tema (pag. 265) 226
Gr. Crețu-Crețescu (pag. 240)
- Cap. IX. — Zamfir Arbure.** *Viața* (pag. 268); În Elveția (pag. 271); În România (pag. 271); Z. Arbure și Basarabia (pag. 272); Firea (pag. 273); *Scrierile: În Exil*: Cuprinsul (pag. 275); Caracterul scrierii (pag. 280); Elementul literar (pag. 281); Elementul național (pag. 282). *Temniță și exil (În temniță)*: Cuprinsul (pag. 283) 272

- Cap. X. — Atmosfera epocii 1905–1918.** Școlile (pag. 289); Bisericile (pag. 290); Societăți culturale (pag. 291); Ziare: Basarabia, Moldovanul, Basarabia reînnoită, Glasul Basarabiei (pag. 294). Reviste: Luminătorul, Cuvânt Moldovenesc, Făclia țării (pag. 296); Cititorii (pag. 298); Legăturile culturale cu Vechiul Regat (pag. 298) 261
- Cap. XI. — Al. Mateevici.** *Viața:* Familia (pag. 301); Copilăria și studiile (pag. 303); Preot, profesor. Contactul direct cu Vechiul Regat (pag. 307); *Înfățișarea și firea* (pag. 310); *Scrierile:* Traduceri: (pag. 313); Poezii transpuse (pag. 316); Poezii originale (pag. 320); Influențe (pag. 325); Pătrunderea lui în spiritul public (pag. 327) 271
- Cap. XII. — Doi țărani poeți: Tudose Roman și Ion Bour Cazân** 297
- Cap. XIII. — D. C. Moruzi.** Amilia (pag. 330); Nașterea (pag. 332); Studiile (pag. 333); Locuința și atmosfera ei, ocupațiile scriitorului (pag. 334); Reforme în Basarabia (pag. 337); Neînțelegeri cu părinții (pag. 339); Neînțelegeri cu frate-său (pag. 341); Nepotrivirea între el și cei de seama lui (pag. 342); Plecarea din Basarabia (pag. 345); Este D. C. Moruzi scriitor basarabean? (pag. 346); Cartea „Rușii și Românii“; Cuprinsul (pag. 347); tonul (pag. 349); „Înstrăinații“; Cuprinsul (pag. 351); Titlul față de cuprins (pag. 356); Roman, memorii ori studiu social? (pag. 356); Atmosfera, acțiunea, personajele (pag. 359); Forma (pag. 361); „Pribegi în țară răpită“; Cuprinsul (361); Roman sau memorii? (pag. 367); Atmosfera, acțiunea, personajele (pag. 369); Xenofobie și patriotism (pag. 370); *Cântece basarabene* (pag. 372); *Moartea lui Cain:* Cuprinsul (pag. 373); D. C. Moruzi se repetă (pag. 376) 298

- Cap. XIV. — Atmosfera epocii 1918–1940.** Tradiția românească (pag. 379); Ziare și reviste (pag. 381); Mișcare politică cu urmări literare (pag. 382); Autonomia Basarabiei (pag. 383); Independența (pag. 383); Unirea cu România (pag. 384) 339
- Sergiu Victor Cujbă* (pag. 344).
- Cap. XV. — C. Stere.** Familia (pag. 387); Nașterea și studiile (pag. 388); În România (pag. 390); Dragostea de țărânie (pag. 392); Firea lui. Cazul Ibrăileanu (pag. 394); C. Stere și Elveția (pag. 396); „În literatură“; Cuprinsul (pag. 401); Tendințios (pag. 402); „În preajma revoluției“; Cuprinsul: vol. I: Prolog, Smaragda, Teodorovna (pag. 404); Vol. II: Copilăria și adolescența (pag. 404); Vol. III: Lutul (pag. 404); Vol. IV: Hotarul (pag. 405); Vol. V: Nostalgia (pag. 409); Vol. VI: Ciubăreștii (pag. 410); Vol. VII: În ajun (pag. 413); Vol. VIII: Uraganul (pag. 416); Unitatea operei (pag. 419); Este opera roman? (pag. 420); Varietate de tipuri (pag. 422); Scene și aspecte (pag. 423); Conflictul dintre mamă și copil (pag. 424); Stilul, talentul descriptiv (pag. 434); Alte caracteristici (pag. 438); Basarabia în scrierile lui Stere (pag. 439); Influența lui Z. Arbure asupra lui Stere (pag. 446) 345
- Cap. XVI. — Leon Donici** 399
- Cap. XVII. — Liuba Dumitru** 403
- Cap. XVIII. — Între Basarabia și Bucovina: Constantin de Stamati-Ciurea.** — Cum a fost cunoscut (pag. 445). — *Viața* (pag. 456). — *Scrierile* (pag. 459): rusești (pag. 461), franceze (pag. 461), germane (pag. 462), românești (pag. 462). — Analiza operelor (pag. 463); Opere dramatice (pag. 463); „Insula Sagalin“ (pag. 465); „Răsunete din Basarabia“ (pag. 468). — Între știință și literatură (pag. 471). — Valoarea scrierilor pur literare (pag. 475) 405
- Cap. XIX. — Încheiere** 426

- Cap. X. — Atmosfera epocii 1905–1918.** Școlile (pag. 289); Bisericile (pag. 290); Societăți culturale (pag. 291); Ziare: Basarabia, Moldovanul, Basarabia reînnoită, Glasul Basarabiei (pag. 294). Reviste: Luminătorul, Cuvânt Moldovenesc, Făclia țării (pag. 296); Cititorii (pag. 298); Legăturile culturale cu Vechiul Regat (pag. 298) 261
- Cap. XI. — Al. Mateevici.** *Viața*: Familia (pag. 301); Copilăria și studiile (pag. 303); Preot, profesor. Contactul direct cu Vechiul Regat (pag. 307); Înfățișarea și firea (pag. 310); *Scrierile*: Traduceri: (pag. 313); Poezii transpuse (pag. 316); Poezii originale (pag. 320); Influențe (pag. 325); Pătrunderea lui în spiritul public (pag. 327) 271
- Cap. XII. — Doi țărani poeți: Tudose Roman și Ion Bour Cazân** 297
- Cap. XIII. — D. C. Moruzi.** Amilia (pag. 330); Nașterea (pag. 332); Studiile (pag. 333); Locuința și atmosfera ei, ocupațiile scriitorului (pag. 334); Reforme în Basarabia (pag. 337); Neînțelegeri cu părinții (pag. 339); Neînțelegeri cu frate-său (pag. 341); Nepotrivirea între el și cei de seama lui (pag. 342); Plecarea din Basarabia (pag. 345); Este D. C. Moruzi scriitor basarabean? (pag. 346); Cartea „Rușii și Românii“; Cuprinsul (pag. 347); tonul (pag. 349); „Înstrăinații“; Cuprinsul (pag. 351); Titlul față de cuprins (pag. 356); Roman, memorii ori studiu social? (pag. 356); Atmosfera, acțiunea, personajele (pag. 359); Forma (pag. 361); „Pribegi în țară răpită“; Cuprinsul (361); Roman sau memorii? (pag. 367); Atmosfera, acțiunea, personajele (pag. 369); Xenofobie și patriotism (pag. 370); *Cântece basarabene* (pag. 372); *Moartea lui Cain*: Cuprinsul (pag. 373); D. C. Moruzi se repetă (pag. 376) 298

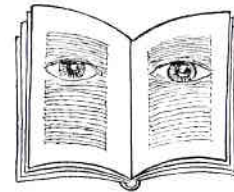
- Cap. XIV. — Atmosfera epocii 1918–1940.** Tradiția românească (pag. 379); Ziare și reviste (pag. 381); Mișcare politică cu urmări literare (pag. 382); Autonomia Basarabiei (pag. 383); Independența (pag. 383); Unirea cu România (pag. 384) 339
- Sergiu Victor Cujbă* (pag. 344).
- Cap. XV. — C. Stere.** Familia (pag. 387); Nașterea și studiile (pag. 388); În România (pag. 390); Dragostea de țărâtime (pag. 392); Firea lui. Cazul Ibrăileanu (pag. 394); C. Stere și Elveția (pag. 396); „În literatură“; Cuprinsul (pag. 401); Tendențios (pag. 402); „În preajma revoluției“; Cuprinsul: vol. I: Prolog, Smaragda, Teodorovna (pag. 404); Vol. II: Copilăria și adolescența (pag. 404); Vol. III: Lutul (pag. 404); Vol. IV: Hotarul (pag. 405); Vol. V: Nostalgia (pag. 409); Vol. VI: Ciubăreștii (pag. 410); Vol. VII: În ajun (pag. 413); Vol. VIII: Uraganul (pag. 416); Unitatea operei (pag. 419); Este opera roman? (pag. 420); Varietate de tipuri (pag. 422); Scene și aspecte (pag. 423); Conflictul dintre mamă și copil (pag. 424); Stilul, talentul descriptiv (pag. 434); Alte caracteristici (pag. 438); Basarabia în scrierile lui Stere (pag. 439); Influența lui Z. Arbure asupra lui Stere (pag. 446) 345
- Cap. XVI. — Leon Donici** 399
- Cap. XVII. — Liuba Dumitru** 403
- Cap. XVIII. — Între Basarabia și Bucovina: Constantin de Stamati-Ciurea.** — Cum a fost cunoscut (pag. 445). — *Viața* (pag. 456). — *Scrierile* (pag. 459): rusești (pag. 461), franceze (pag. 461), germane (pag. 462), românești (pag. 462). — Analiza operelor (pag. 463); Opere dramatice (pag. 463); „Insula Sagalin“ (pag. 465); „Răsunete din Basarabia“ (pag. 468). — Între știință și literatură (pag. 471). — Valoarea scrierilor pur literare (pag. 475) 405
- Cap. XIX. — Încheiere** 426

LBRIS

We know
books

I

EPOCA 1850–1905

Capitolul I

ATMOSFERA EPOCII 1850–1905

Încă de la 1812, de când Basarabia a fost răpită Moldovei, literatura românească de acolo a început să-și piardă din valoare. Aceasta din două pricini: 1) literatura rămânea din ce în ce mai izolată, nu se mai putea hrăni din trunchiul comun al literaturii românești; 2) tineretul învăța la școli rusești, venea în contact mai strâns cu literatura rusească și mai slab cu cea românească. Cu cât despărțirea dintre Moldova de dincolo de Prut și dintre cea de dincoace se întărea mai mult, cu atât și literatura românească basarabeană da înapoi. Ne pot sluji ca pildă, în această privință, prozatorul T. Vârnav și gramaticul I. Hâncu.

Teodor Vârnav a fost basarabean după mamă.

Și-a scris biografia în 1845, așa încât numai până la această dată putem vorbi despre el. Biografia a rămas necunoscută multă vreme. Acum vreo treizeci de ani a publicat-o Arthur Gorovei în Biblioteca Minerva, sub titlul de *Istoria vieții mele de Teodor Vârnav*. Aflăm de acolo că scriitorul a petrecut parte din copilărie și din tinerețe în Basarabia, iar restul prin Muntenia și Moldova de dincoace de Prut, ba și prin Sibiu. Prin alianță avea o rudă bogată, negustor din București, grec de origine, care l-a dat la școală grecească în București și în Sibiu. Tot carte grecească a învățat și în Basarabia, trimis de sora negustorului din București la alt dascăl grec (mai exact în Rusia, la Movilău, pe malul rusesc al Nistrului). Carte românească a învățat mai puțină tot la câte un dascăl ocazional, în Moldova și în Basarabia. Fără școală serioasă și fără modele, el n-a putut deveni scriitor bun, nici român, nici grec, nici rus. Talent avea, avea de asemenea și dorință de cultură, după cum ne spune la sfârșitul autobiografiei sale: „În toată vremea am avut mare părere de rău că nu am avut norocirea a putea fi luminat cu învățătură,

rămânând până la această vârstă (45 de ani) în întunericul cunoștinței literaturii“. Talentul reiese din felul cum e scrisă autobiografia. O citești cu plăcere, deși scrisă, vezi bine, de un om incult. Să cităm un pasaj în legătură cu traiul său din Basarabia. Iată cum a ajuns acolo: „După aceea, în primăvara anului 1812, a venit la Tâmpești (lângă Fălticeni, — acolo trăia Tudorachi Ciurea, un unchi al mamei băiatului, și la el se afla atunci băiatul) fratele maicii mele, Costachi Chiruș. Acesta șezând câteva zile, la pornirea de acolo, pe lângă alte ale sale lucruri, m-a pus și pe mine în brișca sa și, după două zile de călătorie, m-a adus la locuința sa, încă burlăcească, ce era în satul Zalucea din ținutul Hotinului. Acolo am petrecut bine, umblând totdeauna călare prin țarină, până pe la luna lui august, când, într-o zi, moșul¹ meu Chiruș, puindu-mă călare pe un cal și întovărășindu-mă și cu alt călăreț, anume Toader, m-a expediat și de la dânsul. Alergând toată ziua dimpreună cu acel călăreț, pe la vreo două ceasuri din noapte m-am trezit la niște case mari, luminate cu multe lumânări: acolo era în târgușorul Otacile Movilăului a boierilor Leonarzi. Voind a descăleca de pe cal am căzut jos la pământ cu totul obosit și cu picioarele țapene. În ce loc am petrecut și noaptea aceea nu-mi aduc aminte, pentru că eram foarte trudit de călătoria ce făcusem în ziua trecută“ (pag. 26–27).

Despre I. Hâncu a scris întâia oară C. Negruzzi în *Scrisoarea XV*, a scris cu rezerve. Hâncu îl cunoștea pe celebrul prozator și i-a trimis de la Petersburg, unde se găsea, un exemplar din *Gramatica sa ruso-română*. Își schimbăse numele în Hânculov. Lui Negruzzi nu i-a plăcut. Nu i-a plăcut nici că recomanda un alfabet românesc cu 47 de litere vechi. Asupra lui a insistat mai mult. Șt. Ciobanu în cartea *Cultura românească din Basarabia*, dând în traducere și titlurile rusești ale operelor și câteva extrase. Se născuse la Ovidiopol, ca fiu de protopop. A învățat la seminarul din Ecaterinoslav și a trecut apoi la cel din

¹ Unchiul.

Chișinău. În ultimii ani ai seminarului a predat, deși era elev, limba română colegilor săi și celor mai mici, în lipsă de un profesor calificat. A fost trimis la Petersburg să învețe sistemul lancasterian, și la întoarcere a devenit directorul școlii lancasteriene din Chișinău, reluând și predarea limbii române la seminar. La 1830, pleacă la Petersburg și în 1854 funcționează la universitatea de acolo ca profesor-ajutor de limbă română și la Ministerul de Externe ca funcționar pentru chestiunile românești. Desigur că în vremea aceasta, dacă nu chiar din primul drum la Petersburg, și-a schimbat numele său, mai desigur, a fost silit să și-l schimbe.

Nu-l putem socoti fără merite dacă a publicat două cărți de gramatică românească și o crestomatie, atât românească, câte și trei în limba rusească.

Rezultă că a ținut să și facă cunoscută limba pe care o vorbea. În traducere românească, gramatica se intitulează *Descrierea (schița) regulilor gramaticii valaho-moldave*, alcătuită de I. Hânculov, Petersburg, în tipografia Academiei imperiale de științe, 1840⁴. Odată cu ea a publicat și *Crestomația*, cu titlul care în românește însemnează: *Adunare de scrieri și traduceri în proză și în versuri pentru exerciții în limba valaho-moldavă*, cu adăugirea: 1) dicționarului; 2) adunării de cuvinte slave prototipice în limba valaho-moldavă, alcătuită de I. Hânculov, Petersburg, 1840. Peste 7 ani publică *Concluziile din gramatica valaho-moldovană*, tot în rusește, la Petersburg. În timpul războiului Crimeii a apărut cu o *Carte de buzunar pentru militarii ruși*. În prefața gramaticii a ținut să dea rușilor informațiuni exacte despre limba românească, corectând greșelile care circulau. Reiese din ce ne spune că nu se înstreinase prea mult de mișcarea culturală românească, fiindcă se menține în atmosfera de idei a latiniștilor și a lui I. Eliad Rădulescu. Afirmă el: 1) Limba românească este latină și anume dintr-un dialect al limbii latine vorbite sau vulgare; 2) Este mai aproape de limba latină decât de cea italiană, nu este italiană stricată; 3) Cuvintele ei sunt 4–5 părți latinești, 3 slavonești, 2 ungurești, turcești, grecești; 4) Cuprinde două

dialecte: moldovenesc și muntenesc; 5) A întrebuințat alfabetul latinesc până la Alexandru cel Bun, când l-a înlocuit prin cel slavonesc; 6) Cea mai frumoasă limbă românească este cea din cărțile bisericești și din cronică.

Ideea de sub nr. 5 provenea de la Dimitrie Cantemir, fie direct (din traducerea germană a *Descrierii Moldovei*), fie prin Petru Maior. Punctul lui de vedere despre proporția dintre elementele constitutive ale limbii era împrumutat și admis de el sub influența învățaților străini, fiindcă la noi se insista încă asupra caracterului pur latinesc. Ultima idee, frumusețea limbii din cărțile bisericești și din cronică, o datora cercurilor intelectuale românești din Basarabia.

Cărți de gramatică, și încă rusești-românești, nu puteau constitui o literatură, după cum nici povestirea neîngrijită a lui T. Várnăv. Până pe la 1860, Basarabia a dat ca scriitori de seamă doar pe Constantin Stamate și pe Al. Hajdeu, despre care am vorbit în volumul I.

*
* *

De la 1860 înainte intervin unele împrejurări favorabile și altele defavorabile.

Încă din 1856, prin tratatul de la Paris, 18/30 martie, Moldova căpătase înapoi o parte din Basarabia răpită la 1812, anume județele Cahul, Bolgrad și Ismail. Le-a păstrat până în 1878. Basarabia de Sud stătuse sub ruși doar 44 de ani și a revenit la Moldova pentru timp de 22 de ani. Pe de-o parte nu se înstreinase prea mult, pe de alta primea din nou suc din trunchiul românesc. Apoi din cei 44 de ani, zece însemnează ani de autonomie (1818–1828). Stăpânirea rusească încercase îndată după 1812 măsuri aspre, care împinseseră populațiunile până în pragul revoltei. S-a recurs îndată la schimbarea procedurilor. La congresul învățătorilor basarabeni din 25–28 mai 1918, președintele congresului, istoricul Pavel Gore, a spus

următoarele: „Noi moldovenii [din Basarabia] am avut în durerosul nostru trecut o singură rază de lumină, care a fost autonomia noastră de la 1818–1828. De când s-a stins și această rază, noi am orbecat în întuneric“, – vezi cartea *La răspântie* de D. Bogos, pag. 42. Pe de o parte rusificarea nu făcuse progrese până la 1856, pe de alta 22 de ani de viață în comun cu românii din Moldova, – iată de ce spiritul românesc în județele Cahul, Bolgrad și Ismail a putut să se întărească. Mai ales că, din punct de vedere bisericesc, județele fuseseră puse sub jurisdicțiunea episcopiei de Galați, unde păstora vlădica Melchisedec Ștefănescu, istoric recunoscut al timpului. Statul a purtat grijă deosebită aceluia ținut, din punct de vedere cultural, fiindcă, în 1878, se aflau acolo un liceu (la Bolgrad), un seminar (la Ismail), patru școli primare urbane și 121 de școli rurale. Crescuse, deci, numărul știutorilor de carte și al cititorilor de literatură românească. Între 1872 – ne spune Liviu Marian în revista *Viața Basarabiei* din 1932, pag. 45 – au apărut la Bolgrad ziarele românești *Ecoul Bolgradului*, *Curierul Bolgradului* și *Ecoul Basarabiei*, iar la Ismail: *Gazeta de Ismail* și *Curierul Basarabiei*.

Intellectualii moldoveni de dincoace de Prut se interesează îndeosebi de populațiunea întoarsă la țara-mumă. V. Alecsandri, atras de războiul Crimeii și de perspectivele pe care le deschidea el principatelor românești – cum s-a și întâmplat – călătorește la Sevastopol și trece prin Basarabia. Când își publică poeziile populare în ediția II (1866), introduce o grupă aparte de cântece basarabene. Când cântă pe Dan, căpitan de plai, pune să se petreacă acțiunea în Basarabia și face nemuritori pe arcașii din Orhei. Gh. Sion și M. Kogălniceanu fac o călătorie în Basarabia de Sud.

A doua împrejurare favorabilă, unirea Principatelor, în 1859, unirea definitivă în 1862. Din două țări românești mici se făcuse una mărișoară, dacă nu chiar mare. Încrederea românilor din Basarabia în ei înșiși, în limba și literatura lor a crescut. Străbate încrederea prin învăpăiata scrisoare a lui Alexandru Hasdeu din Basarabia, către fiul său Bogdan-Petriceicu Hasdeu